

พระสงฆ์ไทยกับขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม
: ศึกษากรณีเคลื่อนไหวให้บรรจุพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติ
ในร่างรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2559 ^{*}
THAI SANGHA AND SOCIAL MOVEMENTS: A CASE STUDY
OF STUDY OF MOVEMENTS IN STSTING BUDDHIM AS THE
NATIONAL RELIGION IN THE DRAFT OF THAI CONSTITUTION
B.E. 2559

กัญจira วิจิตรวัชรารักษ์

Kanjira Wijitwatcharak

สมชัย แสนภูมิ

Somchai Saenphumi

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

Mahamakut Buddhist University, Thailand

E-mail: kanjira9@gmail.com

บทคัดย่อ

การศึกษาวิจัยในครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) เพื่อศึกษาความเป็นมาและอธิบาย
บทบาทของพระสงฆ์ในการเคลื่อนไหวผลักดันให้ คณะกรรมการร่างรัฐธรรมนูญ (กรธ.) บรรจุ
ศาสนาพุทธเป็นศาสนาประจำชาติ 2) เพื่อศึกษาและวิเคราะห์รูปแบบและยุทธวิธีการ
เคลื่อนไหวของพระสงฆ์ในประเด็นการบรรจุศาสนาพุทธเป็นศาสนาประจำชาติ โดยใช้การวิจัย
เชิงคุณภาพแล้วนำข้อมูลมาวิเคราะห์เชิงเนื้อหา

ผลการวิจัยพบว่า

การผลักดันประเด็น “ศาสนาพุทธเป็นศาสนาประจำชาติ” เกิดขึ้นครั้งแรกระหว่างการ
แก้ไขรัฐธรรมนูญในปี 2537 การร่างรัฐธรรมนูญ พ.ศ.2540 และการร่างรัฐธรรมนูญ พ.ศ.2550
ตามลำดับ แต่ไม่ประสบผลสำเร็จ การเคลื่อนไหวของเครือข่ายพระสงฆ์เกิดขึ้นอีกครั้ง เมื่อมี

^{*} Received 4 June 2019; Revised 21 June 2019; Accepted 21 June 2019

การร่างรัฐธรรมนูญในปี 2558 – 2559 มีการชุมนุมของพระสงฆ์ครั้งใหญ่ภายใต้ชื่อ “สภัดแผนล้มการปกครองคณะสงฆ์ไทย” ที่มีประเด็นการบรรจุศาสนาพุทธเป็นศาสนาประจำชาติเป็นหนึ่งในประเด็นที่เรียกร้อง แต่สุดท้าย คณะกรรมการร่างรัฐธรรมนูญไม่สามารถทำตามข้อเรียกร้องได้ แต่ได้เพิ่มการส่งเสริมพระพุทธศาสนาเถรวาทในมาตรา 67 อย่างที่ไม่เคยปรากฏในรัฐธรรมนูญฉบับใดมาก่อน การเคลื่อนไหวของเครือข่ายพระสงฆ์ใช้รูปแบบและกลยุทธ์คือการระดมทรัพยากรจากสื่อสังคมออนไลน์ โดยเฉพาะ Facebook และ Line รวมถึงการให้พระเถระชั้นผู้ใหญ่ที่มีบารมี “บอกบุญ” แก่ลูกศิษย์เพื่อกระตุ้นให้มวลชนมีการรับรู้และเข้าร่วมการชุมนุม การใช้สื่อโทรทัศน์และวิทยุของเครือข่ายทำหน้าที่กระจายข่าวอีกทาง จนสามารถระดมมวลชนทั้งพระและประชาชนได้ถึง 30,000 รูป/คน เพื่อเข้าร่วมการชุมนุมครั้งใหญ่ในวันที่ 15 กุมภาพันธ์ พ.ศ.2559 ณ ลานหน้าองค์พระพุทธรูปมณฑล จังหวัดนครปฐม นอกจากนี้ เครือข่ายพระสงฆ์ยังใช้กลยุทธ์ส่งตัวแทนองค์กรพุทธต่าง ๆ เข้าเจรจากับคณะกรรมการร่างรัฐธรรมนูญหลายครั้งเพื่อกดดันคณะกรรมการร่างรัฐธรรมนูญอีกทาง หลังจากที่ได้พระสงฆ์และตัวแทนองค์กรพุทธต่าง ๆ ประชุมกันเป็นที่เรียบร้อยแล้ว ได้ประชุมทบทวนบทบาทองค์กรต่าง ๆ ที่ขับเคลื่อนการบรรจุศาสนาพุทธเป็นศาสนาประจำชาติ ให้คงอยู่กับประเทศไทย ให้สมกับเป็นประเทศที่มีผู้นับถือพระพุทธศาสนาเป็นจำนวนมากต่อไป

คำสำคัญ: ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม, พระสงฆ์, ศาสนาพุทธ, ศาสนาประจำชาติ

Abstract

The objectives of the study the background and explain the roles of monks in the movement to push the Constitution Drafting Committee (C.D.C.) to enforce Buddhism as the national religion and to study and analyze the patterns and strategies of the monk movement in the issue to enforce Buddhism as the national religion using qualitative research to study.

The research found that:

the enforcement of issue of "Buddhism to be the national religion" occurred first during the amendment of constitution in 1994, the draft of Constitution B. E. 2540, and the draft of Constitution B. E. 2550, respectively.

However, it was unsuccessful. The movement of the monk network occurred again when the Constitution was drafted in 2015 – 2016. There was the large gathering of monks under the name of "Hindering the plan of Thai monk administration" with the issue of enforcing Buddhism as the national religion to be the last demanded issue. Finally, the Constitution Drafting Committee was unable to fulfill the demand. However, the promotion of Theravada Buddhism was increased in Section 67 as never been before in any constitution. The movement of monk network used the form and strategy to raise the resources from online social media, especially Facebook and Line, as well as having the senior monk with prestige to "stimulate" and encourage the public to have awareness and join in the gathering by using the television and radio networks to distribute the news. Eventually, the mass of monks and people up to 30,000 persons could be gathered to participate in a large gathering on 15th February, 2016 at the front of Buddha Monthon, Nakhon Pathom Province. Moreover, the monk network also used the strategy to send the representatives of various Buddhist organizations to negotiate with the Constitution Drafting Committee for several times to put pressure to the Constitution Drafting Committee. After Buddhist monks and representatives of the various elements get together already, the meeting reviewed various organizational roles that drives Buddhism, and is filling the country with Thailand, a country where there are a large number of Buddhists.

Keyword: Social movements, Sangha, Buddhism, National religion

บทนำ

ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมในรูปแบบของพระสงฆ์กับการเมืองไทยนั้น ภายหลังเปลี่ยนแปลงการปกครองเมื่อ พ.ศ.2475 มีหลายเหตุการณ์ที่พระสงฆ์ออกมาเคลื่อนไหว อาทิ การเคลื่อนไหวเรียกร้องความชอบธรรมให้แก่ พระพินลธรรม (อาจ อาสภะมหาเถระ) การ

เคลื่อนไหวกว้างของพระกิตติวุฒโฒ ในเหตุการณ์ 6 ตุลาคม พ.ศ.2519 เจ้าของวลี “การฆ่าคอมมิวนิสต์ไม่บาป” อันเป็นหนึ่งในชนวนที่นำไปสู่ความรุนแรงในเหตุการณ์ดังกล่าว การเคลื่อนไหวผลักดันให้บรรพบุรุษพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติ การเคลื่อนไหวของกลุ่มพระสงฆ์และการเข้าร่วมในเวทีกลุ่มเสื้อเหลือง เสื้อแดง กปปส. และชุมนุมประเพณีการแต่งตั้งสมเด็จพระสังฆราชในตำแหน่งที่ว่างลง เป็นต้น บทบาทของพระสงฆ์ในหลายเหตุการณ์ถูกสังคมตั้งคำถามถึงความเหมาะสม เนื่องจากในประเทศไทยห้ามใช้สิทธิทางการเมืองไว้ เช่น การออกไปใช้สิทธิเลือกตั้ง การตั้งพรรคการเมือง เป็นต้น ทั้งนี้ การแสดงความเห็นทางการเมืองร่วมเดินขบวน หรือจัดการชุมนุมโดยพระสงฆ์เองสามารถพึงกระทำได้ เนื่องจากไม่ผิดบทบัญญัติแห่งกฎหมาย แต่อย่างไรก็เป็นคนละประเด็นกับหลักพระธรรมวินัย

ในต่างประเทศพระสงฆ์มีบทบาทในการเคลื่อนไหวทางการเมืองที่น่าสนใจ เช่น ประเทศศรีลังกาที่พระสงฆ์สามารถเข้าไปเลือกตั้ง และสามารถลงสมัครเป็นนักการเมืองได้ การลุกฮือเดินขบวนต่อต้านและคว่ำบาตรรัฐบาลทหารพม่าและสนับสนุนกลุ่มนักการเมืองที่เหล่าพระสงฆ์หวังจะเห็นความเปลี่ยนแปลงเชิงนโยบายที่มีผลต่อสงฆ์ เป็นต้น (พระมหาหรรษา ธมฺมหาโส, 2557) ความเคลื่อนไหวของพระสงฆ์ไทยเริ่มปรากฏชัดขึ้นหลังเหตุการณ์สมเด็จพระพุฒาจารย์ (อาจ อาสภะมหาเถระ) ถูกถอดสมณศักดิ์ขณะดำรงตำแหน่งพระพิมลธรรม ในยุครัฐบาลจอมพลสฤษดิ์ พ.ศ.2505 ต่อมาเมื่ออำนาจทางการเมืองถูกเปลี่ยนผ่านจากทหารมาสู่ประชาชนหลังเหตุการณ์ 14 ตุลาคม พ.ศ.2516 ประชาธิปไตยจึงเริ่มผลิบาน ส่งผลให้ในปี พ.ศ. 2518 เกิดขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมโดยพระสงฆ์ภายใต้ชื่อ “คณะยุวสงฆ์แห่งคณะสงฆ์ไทย” ซึ่งเป็นพระนิสิตจากมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย นำโดยพระแสวง มีศรี เป็นแกนนำ การเคลื่อนไหวครั้งนี้มีจุดประสงค์เพื่อเรียกร้องความเป็นธรรมแก่พระพิมลธรรม เหตุการณ์นี้สร้างผลสะท้อนให้แก่วงการสงฆ์และรัฐบาลเป็นอย่างมาก จนนำไปสู่การคืนสมณศักดิ์แก่พระพิมลธรรมในที่สุด (พระมหาศกดิ์ สีลเดโช, 2528) หลังเหตุการณ์การออกมาเคลื่อนไหวทางสังคมของกลุ่มยุวสงฆ์ ในปีพ.ศ.2518 นั้น กลุ่มดังกล่าวยังเข้าร่วมประท้วงกับกลุ่มชาวนาชาวไร่ ซึ่งนำโดยพระมหาจิต อจลธมโม เพื่อเรียกร้องความเป็นธรรมให้แก่ชาวนา ต่อมาเมื่อมีการร่างรัฐธรรมนูญฉบับใหม่หลังเหตุการณ์พฤษภาทมิฬ พ.ศ.2535 พระสงฆ์ก็เริ่มจัดทัพเคลื่อนไหวอีกครั้ง หลังเหตุการณ์พฤษภาทมิฬมีการร่างรัฐธรรมนูญฉบับใหม่ โดยเปิดโอกาสให้ทุกฝ่ายเข้าร่วมแสดงความคิดเห็น (แม้ไม่มีประชามติก็ตาม) เหล่าพระสงฆ์จำนวนมากได้พยายามเสนอให้

พระพุทธศาสนาบรรจุเป็นศาสนาประจำชาติในรัฐธรรมนูญ ในครั้งนั้นมีการรวมตัวชุมนุมประท้วงเพื่อกดดันที่หน้าทำเนียบรัฐบาล แต่กลับไม่สำเร็จ เนื่องจากสภาร่างรัฐธรรมนูญในขณะนั้นมีมติไม่เห็นชอบ

การเคลื่อนไหวของพระสงฆ์ยังปรากฏในรัฐบาลทักษิณในช่วงปีพ.ศ. 2545 ซึ่งขณะนั้นมีการปฏิรูประบบราชการ ซึ่งมีการจัดตั้งกระทรวงใหม่ ๆ รวมอยู่ในแผนปฏิรูปด้วย หนึ่งในนั้นคือกระทรวงวัฒนธรรม แกนนำพระสงฆ์และองค์กรแนวร่วมจึงพยายามกดดันให้เกิดกระทรวงพุทธศาสนาหรือ “กระทรวงพุทธศาสนาและวัฒนธรรมไทย” ขึ้น ขณะนั้น ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมมีพระสงฆ์และพุทธศาสนิกชนเข้าร่วมกว่า 30,000 รูป/คน ณ ภายนอกอาคารรัฐสภา ประเด็นหลักๆ ของแกนนำ คือชี้ให้เห็นถึงความจำเป็นในการจัดตั้งกระทรวงพุทธศาสนา ทั้งนี้ เหล่าแกนนำยังชี้ให้เห็นอีกว่าการมีกระทรวงพุทธศาสนาและการบรรจุพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาตินั้น มิได้เป็นการแบ่งแยกกีดกันศาสนาอื่น ๆ แต่อย่างใด แล้วยังยกกรณีประเทศอื่น ๆ ที่มีกระทรวงศาสนาและศาสนาประจำชาติ เช่น กัมพูชา ศรีลังกา มาเลเซีย เป็นต้น (พระศรีปริยัติโมลี, 2546)

ความล้มเหลวของการประท้วงครั้งรัฐบาลทักษิณนั้น มิได้ทำให้พระสงฆ์ที่มีอุดมการณ์ดังกล่าวล้มเลิกความตั้งใจ เมื่อมีการร่างรัฐธรรมนูญหลังเหตุการณ์รัฐประหาร พ.ศ.2549 เหล่าพระสงฆ์ก็ออกมาเคลื่อนไหวกดดันหน้าทำเนียบรัฐบาลให้สภาร่างบรรจุพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติอีกเช่นเคย แต่สภาร่างฯ ไม่เห็นชอบ เรื่องนี้ขึ้นตกไปอีกครั้ง (พระมหาหรรษา ธมฺมหาโส, 2557)

จะเห็นได้ว่าขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมภายใต้กลุ่มพระสงฆ์ในประเด็นการบรรจุพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาตินั้น มิได้เกิดขึ้น เฉพาะบริบททางการเมืองที่มีการร่างรัฐธรรมนูญเท่านั้น การตรา พ.ร.บ.จัดตั้งกระทรวงก็เช่นเดียวกัน จนแล้วจนเล่า ในปีพ.ศ.2557 รัฐบาลยิ่งลักษณ์ถูกรัฐประหารโดยพลเอกประยุทธ์ จันทร์โอชาและคณะ การร่างรัฐธรรมนูญฉบับใหม่จึงเกิดขึ้นอีกครั้ง ความเคลื่อนไหวของคณะสงฆ์เริ่มขึ้นในต้นปีพ.ศ.2559 โดยมีการยื่นหนังสือถึงคณะกรรมการร่างรัฐธรรมนูญ (กรธ.) เพื่อต้องการให้บรรจุพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติ ไว้ในมาตรา 1 ของรัฐธรรมนูญที่กำลังร่าง พร้อมกับนำรายชื่อประชาชน 10,000 รายชื่อที่สนับสนุน ต่อมาปลายเดือนมกราคม พ.ศ.2559 องค์กรสงฆ์ภายใต้ชื่อยุทธิกสมาคม

แห่งประเทศไทย ในพระบรมราชูปถัมภ์ ได้เคลื่อนไหวจัดประชุมทั่วประเทศ โดยมีประเด็นศาสนาประจำชาติเป็นหัวข้อหนึ่งในการประชุม (พิสิษฐ์ พลรักษ์เขตต์, 2559)

ต่อมาปีประเด็นเรื่องการแต่งตั้งสมเด็จพระสังฆราชองค์ใหม่ พระสงฆ์จำนวนกว่า 5,000 รูป เดินทางมารวมตัวกันที่บริเวณพุทธมณฑล จ.นครปฐม พระเมธีธรรมาจารย์หนึ่งในแกนนำขบวนการสงฆ์ได้อ่านแถลงการณ์ ที่ประชุมพระสงฆ์ทั่วประเทศได้มีมติร่วมกัน ขอให้รัฐบาลดำเนินการตามนี้ 1) ห้ามหน่วยงานภาครัฐมาก้าวล่วงเรื่อง ทางสงฆ์ ขอให้ทำหน้าที่บำรุงพระพุทธศาสนาตามแบบอย่างบรรพบุรุษ 2) ขอให้รัฐบาลยึดถือธรรมเนียมปฏิบัติอันดีงาม คือการดำเนินการใด ๆ ที่เกี่ยวกับการปกครองคณะสงฆ์ ทางรัฐบาลต้องปรึกษาและได้รับความเห็นชอบจาก มส. 3) ให้นายกฯ ยึดถือปฏิบัติตามมติของ มส. ที่มีการเสนอนามสมเด็จพระราชาคณะ เพื่อทรงสถาปนาเป็นสมเด็จพระสังฆราช 4) ให้รัฐบาลสั่งเป็นนโยบายให้หน่วยงาน ราชการปฏิบัติต่อพระสงฆ์โดยเคารพเอื้อเฟื้อ ไม่ดูถูกคณะสงฆ์โดยการใช้กฎหมาย 5) ขอให้บรรจุพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติไว้ในรัฐธรรมนูญ

แต่อย่างไรก็ตาม ในมาตรา 67 แห่งร่างรัฐธรรมนูญพ.ศ.2559 (ฉบับมีชัย) ได้ระบุในตอนหนึ่งว่า “ส่งเสริมและสนับสนุนการศึกษาและเผยแผ่พระพุทธศาสนาเถรวาท” เท่านั้น คณะกรรมการร่างฯ หรือ กรธ. ชี้แจงข้อเสนอที่ให้เขียนว่า พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาตินั้น ไม่สามารถบัญญัติได้ เพราะกรรมการมองว่าเป็นเรื่องที่ยันตราย และในมาตรา 65 ได้บัญญัติสิ่งที่จะคุ้มครองทุกศาสนาไว้อยู่แล้ว

จากประเด็นปัญหาข้างต้นได้ส่งผลให้คณะผู้วิจัยสนใจศึกษาบทบาทขององค์กรสงฆ์กลุ่มต่าง ๆ ที่ออกมาเคลื่อนไหวเรียกร้องให้ศาสนาพุทธเป็นศาสนาประจำชาติทุกครั้งเมื่อมีการร่างรัฐธรรมนูญฉบับใหม่ โดยเฉพาะมติการเคลื่อนไหวทางสังคมของพระสงฆ์ที่ออกมารวมตัวประท้วง องค์กรสงฆ์ใช้รูปแบบการเคลื่อนไหวแบบใดบ้าง เหตุใดจึงไม่สามารถนำไปสู่รูปธรรมที่ชัดเจน และการเคลื่อนไหวดังกล่าวส่งผลอย่างไรต่อท่าทีของผู้มีอำนาจอย่างไร และหน่วยงานใดร่วมเคลื่อนไหวต่อสู้กับองค์กรสงฆ์บ้าง เพื่อเป็นการหาคำตอบจากประเด็นต่าง ๆ เหล่านี้ต่อไป

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษาความเป็นมาและอธิบายบทบาทของพระสงฆ์ในการเคลื่อนไหวผลักดันให้คณะกรรมการร่างรัฐธรรมนูญ (กรธ.) บรรจุศาสนาพุทธเป็นศาสนาประจำชาติ

2. เพื่อศึกษาและวิเคราะห์รูปแบบและยุทธวิธีการเคลื่อนไหวของพระสงฆ์ในประเด็นการบรรจุศาสนาพุทธเป็นศาสนาประจำชาติ

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยเรื่องนี้ “พระสงฆ์ไทยกับขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม : ศึกษากรณีเคลื่อนไหวให้บรรจุพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติ ในร่างรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2559” เป็นการศึกษาเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ร่วมกับการวิจัยเอกสาร (Documentary Research) ประกอบด้วยขอบเขตของการวิจัยและขั้นตอนการวิจัยดังนี้

ในการทำวิจัยครั้งนี้ คณะผู้วิจัยได้กำหนดขอบเขตของการวิจัย ดังนี้

1. การศึกษาเฉพาะบทบาทการเคลื่อนไหวของพระสงฆ์ในการผลักดันให้คณะกรรมการร่างรัฐธรรมนูญ (กรธ.) บรรจุศาสนาพุทธเป็นศาสนาประจำชาติ ในปีพ.ศ. 2559 ระหว่างเดือน ตุลาคม 2558 – เดือนเมษายน พ.ศ. 2559 เท่านั้น นอกเหนือจากนี้ไม่อยู่ในขอบเขตการวิจัย

2. การวิจัยครั้งนี้เป็นการศึกษาเฉพาะกลุ่มพระสงฆ์ องค์การ และผู้มีส่วนได้ส่วนเสียอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการเคลื่อนไหวการบรรจุศาสนาพุทธเป็นศาสนาประจำชาติ โดยมีผู้ให้ข้อมูลสำคัญ ดังนี้

- 2.1 แกนนำพระสงฆ์และผู้อ่านแถลงการณ์
- 2.2 ตัวแทนศูนย์พิทักษ์พระพุทธศาสนาแห่งประเทศไทย
- 2.3 ตัวแทนสมาคมนักวิชาการเพื่อพระพุทธศาสนา (สนพ.)
- 2.4 ตัวแทนศูนย์ส่งเสริมพระพุทธศาสนาแห่งประเทศไทย
- 2.5 ตัวแทนเครือข่ายคณะสงฆ์ 4 ภาค
- 2.6 นักวิชาการทางด้านพระพุทธศาสนา

3. การวิจัยครั้งนี้ คณะผู้วิจัยเก็บข้อมูลจากกลุ่มตัวอย่าง ณ สถานที่ตั้งองค์กรนั้น ๆ ทั่วประเทศ จากนั้นคณะผู้วิจัยจะนำข้อมูลที่เก็บได้มาวิเคราะห์ สรุป และเขียนรายงานวิจัยที่คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาราชวิทยาลัย ตำบลศาลายา อำเภอพุทธมณฑล จังหวัดนครปฐม

4. พื้นที่ในการวิจัย การศึกษาครั้งนี้มีการลงพื้นที่เก็บข้อมูลตามสถานที่ตั้งสำนักงานองค์กรพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวข้อง และวัดต่าง ๆ ที่กลุ่มตัวอย่างสังกัดอยู่ เช่น กรุงเทพมหานคร พระนครศรีอยุธยา นครปฐม และจังหวัดอื่น ๆ

5. ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Informants) มาจากการใช้เทคนิคการเลือกแบบเจาะจง (purposive sampling) เพื่อเข้าถึงข้อมูลเชิงลึก โดยผู้ให้ข้อมูลสำคัญจะประกอบไปด้วยตัวแทนของศูนย์พิทักษ์พระพุทธศาสนาแห่งประเทศไทย, สมาคมนักวิชาการเพื่อพระพุทธศาสนา (สนพ.) ศูนย์ส่งเสริมพระพุทธศาสนาแห่งประเทศไทย เครือข่ายคณะสงฆ์ และองค์กรภาศัพทบริษัท 4 ทั่วประเทศ ที่มีส่วนเกี่ยวข้อง รวมถึงนักวิชาการทางด้านพระพุทธศาสนา รวม 6 รูป/คน

6. ข้อมูลที่ใช้ในการวิจัย ประกอบไปด้วย

6.1 ข้อมูลปฐมภูมิ คือ เอกสารขั้นต้นที่เกี่ยวข้อง เช่น พระไตรปิฎก กฎหมาย ข้อบังคับ ข้อมูลสัมภาษณ์จากผู้ให้ข้อมูลสำคัญ ต่าง ๆ

6.2 ข้อมูลทุติยภูมิ คือ เอกสารชั้นรอง เช่น หนังสือ รายงานวิจัย บทความทางวิชาการ ข่าวในสื่อ และข้อมูลอื่น ๆ

7. เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บข้อมูล ประกอบไปด้วย

7.1 เอกสารที่เกี่ยวข้อง เช่น งานวิจัย กฎหมาย บทความวิชาการ เป็นต้น

7.2 แบบการสัมภาษณ์เชิงลึก

7.3 แบบบันทึก

7.4 เครื่องบันทึกเสียง

7.5 กล้องถ่ายรูป

8. การสร้างเครื่องมือตรวจสอบ คณะผู้วิจัยได้สร้างเครื่องมือวิจัยคือ แบบสัมภาษณ์เชิงลึก (in-depth interviews) โดยการศึกษาจากงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง การทบทวนวรรณกรรม เพื่อนำมาตอบวัตถุประสงค์ที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับบทบาทของพระสงฆ์ในการเคลื่อนไหว รูปแบบและยุทธวิธีการเคลื่อนไหวของพระสงฆ์ ในประเด็นการบรรพชาอุปสมบทเป็นศาสนาประจำชาติ โดยผู้เชี่ยวชาญตรวจสอบเครื่องมือและความถูกต้องของเนื้อหา (content validity) พร้อมทั้งการหาค่า IOC เพื่อเป็นเครื่องมือในการตรวจสอบอีกครั้ง

9. การเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนาม เมื่อคณะผู้วิจัยดำเนินการลงพื้นที่เก็บข้อมูลแล้ว นั้น นำข้อมูลทั้งหมดมาวิเคราะห์และประชุมที่คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย โดยมีรายละเอียดดังนี้

9.1 การเก็บข้อมูลทางเอกสาร เอกสารชั้นต้น เช่น กฎหมาย พระไตรปิฎก เอกสารทางประวัติศาสตร์ ระเบียบหรือข้อบังคับต่าง ๆ มติที่ประชุมคณะกรรมการร่างรัฐธรรมนูญ แถลงการณ์ของกลุ่มพระสงฆ์หรือองค์กรพระสงฆ์ เอกสารชั้นรอง เช่น หนังสือ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง บทความทางวิชาการ ข่าวในสื่อ และข้อมูลอื่น ๆ

9.2 การสัมภาษณ์เชิงลึก เป็นเครื่องมือที่ใช้ดำเนินการเก็บข้อมูลจากผู้ให้ข้อมูลสำคัญ โดยมีรายละเอียดดังนี้

9.2.1 กำหนดกลุ่มตัวอย่างแบบเจาะจง

9.2.2 นัดหมายเพื่อกำหนดวัน เวลา และสถานที่สัมภาษณ์

9.2.3 ดำเนินการสัมภาษณ์ตามแบบสัมภาษณ์เชิงลึก

9.2.4 รวบรวมข้อมูลที่ได้เพื่อนำมาตอบคำถามการวิจัยและวัตถุประสงค์ในขั้นต่อไป

10. ตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูล คณะผู้วิจัยนำเนื้อหาตรวจสอบความเที่ยงตรงในกรณีที่เป็นการตรวจสอบความเที่ยงตรงตาม เนื้อหา ซึ่งเป็นการตรวจสอบโดยกลุ่มผู้เชี่ยวชาญ คือ พระมหาอรุณ ปญญารุโณ และผู้ช่วยศาสตราจารย์ ประจวบ ประเสริฐสังข์ ที่เป็นผู้มีความรู้และความเชี่ยวชาญตรงกับประเด็นหรือเนื้อหา โดยเกณฑ์การคัดเลือกผู้ทรงคุณวุฒินั้น คณะผู้วิจัยพิจารณาจากเกณฑ์ความเชี่ยวชาญที่ตรงหรือสอดคล้องกับขอบข่ายของเนื้อหาที่ตรวจสอบ และการตรวจสอบโดยคณะผู้วิจัยเอง ซึ่งเป็นการตรวจสอบข้อมูล 3 ลักษณะคือ

10.1 การตรวจสอบความผิดพลาดจากการตอบและการบันทึกข้อมูล

10.2 การตรวจสอบความขัดแย้งกันเองของข้อมูลในส่วนต่าง ๆ

10.3 ตรวจสอบดุลภาพ (balance edit) หรือการตรวจสอบผลรวมทั้งหมด กับผลรวมจากส่วนย่อย ๆ

11. การวิเคราะห์ข้อมูล

11.1 คณะผู้วิจัยนำข้อมูลจากการสัมภาษณ์เชิงลึกกับข้อมูลจากเอกสารสามารถวิเคราะห์เชิงเนื้อหาและใช้ทฤษฎีที่เกี่ยวข้องมาวิเคราะห์ข้อมูล

11.2 การตรวจสอบข้อมูล เพื่อหาความน่าเชื่อถือโดยใช้การตรวจสอบแบบ 3 เส้น (Triangulation) คือ การแสวงหาความเชื่อถือจากข้อมูลจากแหล่งที่แตกต่างกัน ดังนี้

11.2.1 ด้านเอกสาร คือ ใช้การรวบรวมข้อมูลเรื่องเดียวกันที่มาจากแหล่งข้อมูลที่แตกต่างกัน

11.2.2 ด้านบุคคล คือ ใช้การรวบรวมข้อมูลเรื่องเดียวกันจากบุคคลหลายกลุ่ม เช่น แกนนำ ผู้เข้าร่วมชุมชน นักวิชาการ สื่อมวลชน

11.2.3 ด้านทฤษฎี คือ ทฤษฎีที่กล่าวเอาไว้ในบทที่ 2 เป็นเครื่องมือตรวจสอบ

12. การจัดบันทึกและทำดัชนีข้อมูลเพื่อจัดหมวดหมู่ข้อมูล

13. การตีความข้อมูล

14. การสร้างบทสรุปและการพิสูจน์บทสรุป

ผลการวิจัย

การศึกษาวิจัยครั้งนี้ได้ดำเนินการตามวัตถุประสงค์ คือ เพื่อศึกษาความเป็นมาและอธิบายบทบาทของพระสงฆ์ในการเคลื่อนไหวผลักดันให้ คณะกรรมการร่างรัฐธรรมนูญ (กรธ.) บรรจุศาสนาพุทธเป็นศาสนาประจำชาติ และเพื่อศึกษาและวิเคราะห์รูปแบบและยุทธวิธีการเคลื่อนไหวของพระสงฆ์ในประเด็นการบรรจุศาสนาพุทธเป็นศาสนาประจำชาติ โดยคณะผู้วิจัยได้ดำเนินการศึกษาเพื่อตอบวัตถุประสงค์ดังนี้

ข้อที่ 1 เพื่อศึกษาความเป็นมาและอธิบายบทบาทของพระสงฆ์ในการเคลื่อนไหวผลักดันให้ คณะกรรมการร่างรัฐธรรมนูญ (กรธ.) บรรจุศาสนาพุทธเป็นศาสนาประจำชาติ

เพื่อทราบที่มาของการเสนอให้บัญญัติศาสนาพุทธเป็นศาสนาประจำชาติในรัฐธรรมนูญ คณะผู้วิจัยได้ศึกษาถึงความเป็นมาของการเรียกร้องในอดีต โดยพบว่า การพยายามผลักดันให้บัญญัติศาสนาพุทธเป็นศาสนาประจำชาติไว้ในรัฐธรรมนูญเกิดขึ้นครั้งแรกในการแก้ไขรัฐธรรมนูญ ในปี พ.ศ. 2537 ขณะนั้นผู้เสนอแนวคิดการบัญญัติศาสนาพุทธเป็นศาสนาประจำชาติไว้ในรัฐธรรมนูญคือนายดุสิต โสภิตา ซึ่งเป็นผู้เสนอให้เพิ่มประเด็นดังกล่าว

ไว้ในรัฐธรรมนูญ แต่ความพยายามดังกล่าวไม่ประสบผลสำเร็จ แม้จะมีการเข้าชื่อพระสงฆ์กว่า 30,000 รายชื่อก็ตาม ต่อมาในระหว่างการจัดร่างรัฐธรรมนูญฉบับ พ.ศ. 2540 กระแสการผลักดันให้บรรพชาสภานพฺทเป็นศาสนาประจำชาติเกิดขึ้นอีกครั้ง เป็นผลมาจากการเปิดกว้างให้กลุ่มผลประโยชน์ต่าง ๆ ได้ยื่นข้อเสนอต่อสภาร่างรัฐธรรมนูญ และในระยะแรกข้อเสนอนี้ได้รับการพิจารณาและอภิปรายอย่างหนัก แต่ข้อเสนอให้เพิ่มคำว่า “ศาสนาพุทธเป็นศาสนาประจำชาติ” ไม่ประสบความสำเร็จ เนื่องจากรัฐธรรมนูญในอดีตไม่เคยบัญญัติประเด็นนี้มาก่อนและการเปลี่ยนแปลงนี้อาจจะนำไปสู่ปัญหาในอนาคต นอกจากนี้ ศูนย์พิทักษ์พระพุทธศาสนาแห่งชาติถูกจัดตั้งขึ้นหลังการประชุมรับฟังความคิดเห็นเครือข่ายพระสงฆ์และชาวพุทธหลายครั้ง โดยเฉพาะการประชุมใหญ่ที่มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัยได้มีมติให้จัดตั้งศูนย์นี้ขึ้นเพื่อทำหน้าที่ปกป้องและส่งเสริมพระพุทธศาสนา และเป็นศูนย์กลางของเครือข่ายองค์กรชาวพุทธ อีกทั้ง ยังมีหน้าที่พิทักษ์และต่อสู้เพื่อความเป็นธรรมให้กับพระพุทธศาสนาในมิติต่าง ๆ โดยเฉพาะทางการเมือง และสังคม หลังการเคลื่อนไหวเกี่ยวกับการบรรพชาสภานพฺทเป็นศาสนาประจำชาติในอดีตที่ผ่านมาจะประสบความล้มเหลว การเคลื่อนไหวเรียกร้องให้ศาสนาพุทธเป็นศาสนาประจำชาติเกิดขึ้นครั้งใหญ่ ในปีพ.ศ.2550 ซึ่งครั้งนี้ คณะผู้วิจัยได้เห็นถึงพัฒนาการการเคลื่อนไหวที่น่าสนใจ นับตั้งแต่การยื่นหนังสือ การจัดสัมมนา การรวมตัวชุมนุม การยกระดับการเคลื่อนไหวต่าง ๆ เช่น การอดอาหาร การคว่ำบาตร การสวดบังสุกุล เป็นต้น ตัวแสดงหลักในการจัดการชุมนุมนั้นคือ ศูนย์พิทักษ์พระพุทธศาสนาแห่งประเทศไทย ร่วมกับภาคีเครือข่ายองค์กรสงฆ์ทั่วประเทศ และท้ายที่สุด การชุมนุมของพระสงฆ์ครั้งนี้ถือเป็นครั้งที่ยืดเยืาวมากที่สุด เนื่องจากปักหลักยาวนานกว่า 3 เดือน การกดดันสมาชิกสภาร่างรัฐธรรมนูญเกิดขึ้นอย่างต่อเนื่อง แต่กลับไม่สามารถประสบความสำเร็จ

เมื่อมีการร่างรัฐธรรมนูญการเคลื่อนไหวในประเด็นนี้จึงเกิดขึ้นอีกครั้ง การเคลื่อนไหวผลักดันให้ศาสนาพุทธเป็นศาสนาประจำชาติในการร่างรัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2559 เกิดจากการแสดงจุดเจตนารมณ์ของเครือข่ายองค์กรพระสงฆ์และชาวพุทธที่เคลื่อนไหวผลักดันประเด็นดังกล่าวมาอย่างยาวนาน การเข้ายื่นหนังสือให้คณะกรรมการธิการร่างรัฐธรรมนูญพิจารณาเกิดขึ้นหลายครั้ง แต่ไม่มีท่าทีที่ข้อเรียกร้องนี้จะประสบความสำเร็จ อีกด้านหนึ่ง วงการพระสงฆ์ได้ตั้งคำถามถึงบทบาทของพระพุทธรูปและนายไพบูลย์ นิติตะวัน ในกรณีคัดค้านมติมหาเถรสมาคมเรื่องวัดพระธรรมกายและการสถาปนาสมเด็จพระสังฆราชพระองค์ใหม่ ส่งผลให้

เครือข่ายชาวพุทธต้องจัดการสัมมนาในหัวข้อ “สกัดแผนล้มการปกครองคณะสงฆ์ไทย” ขึ้น พร้อมนำประเด็นการบรรจุมหาเถรธรรมเป็นศาสนาประจำชาติไว้ในรัฐธรรมนูญเป็นหนึ่งในข้อเรียกร้อง ซึ่งสามารถระดมทรัพยากรและมวลชนจำนวนมาก สุดท้าย คณะกรรมการร่างรัฐธรรมนูญไม่สามารถบัญญัติประเด็นดังกล่าวไว้ในรัฐธรรมนูญได้ แต่ได้เพิ่มบทบัญญัติเกี่ยวกับการส่งเสริมพระพุทธศาสนาเถรวาทไว้ในมาตรา 67 อย่างที่ไม่เคยปรากฏในรัฐธรรมนูญฉบับใดมาก่อน

ข้อ 2 เพื่อศึกษาและวิเคราะห์รูปแบบและยุทธวิธีการเคลื่อนไหวของพระสงฆ์ในประเด็นการบรรจุมหาเถรธรรมเป็นศาสนาประจำชาติ

การเคลื่อนไหวครั้งนี้มีการใช้มวลชนและสื่อเป็นเครื่องมือที่สำคัญในการผลักดันประเด็นปัญหา ซึ่งมวลชนนี้ประกอบไปด้วยฝ่ายบรรพชิตทั้ง 2 นิิกายจากต่างจังหวัด ส่วนคฤหัสถ์มาจากประชาชนที่เคารพนับถือพระผู้ใหญ่และเป็นลูกศิษย์ของพระผู้ใหญ่สำนักต่าง ๆ ซึ่งบรรพชิตส่วนใหญ่มาจากภาคอีสาน ซึ่งทราบข่าวจากสื่อโซเชียลโดยเฉพาะ Facebook และ Line รวมถึงมีพระเถระชั้นผู้ใหญ่ที่มีบารมี “บอกบุญ” มาจึงเป็นหนึ่งในตัวกระตุ้นให้มวลชนสามารถรับทราบข่าวสารและเดินทางเข้ามาร่วมเคลื่อนไหว การเข้ายื่นหนังสือต่อคณะกรรมการร่างรัฐธรรมนูญ การจัดแถลงข่าวเพื่อแสดงเจตนารมณ์ของเครือข่ายชาวพุทธ อันเป็นสื่อเครือข่ายชาวพุทธ คือ โทรศัพท์ช่อง DDTV และวิทยุในเครือข่ายทั่วประเทศ เพื่อทำหน้าที่กระจายข่าวและประเด็นที่ต้องการเคลื่อนไหวเรียกร้อง ผลักคือมีมวลชนเข้าร่วมการประท้วงครั้งนี้กว่า 30,000 รูป/คน ด้านยุทธวิธีนั้น เครือข่ายชาวพุทธไม่ต้องการได้รับชัยชนะ แต่ต้องการออกมาแสดงพลังเชิงสัญลักษณ์เท่านั้น เนื่องจากทราบถึงข้อจำกัดในความเป็นไปได้ในข้อเรียกร้องต่าง ๆ ดี โดยเฉพาะการผลักดันให้ศาสนาพุทธเป็นศาสนาประจำชาติ ซึ่งจริง ๆ แล้วการเคลื่อนไหวประเด็นนี้ ในปีพ.ศ.2550 ใกล้จะประสบความสำเร็จแล้ว แต่เกิดเหตุการณ์ไม่คาดฝันเกิดขึ้นการผลักดันจึงล้มเหลว ส่วนการเคลื่อนไหวในปีพ.ศ.2559 นี้ แม้ทราบดีว่าไม่มีทางประสบความสำเร็จแต่เป็นหน้าที่ของเครือข่ายที่ต้องการสร้างปรากฏการณ์เหล่านี้ขึ้นเพื่อให้สังคมทราบถึงข้อเรียกร้องที่ต่อสู้มาอย่างยาวนาน การต่อสู้ครั้งนี้มีรูปแบบการเคลื่อนไหวที่หลากหลาย โดยเฉพาะการเคลื่อนไหวเชิงสัญลักษณ์ที่ต้องการแสดงความเป็นห่วงในประเด็นบางอย่าง ซึ่งในที่นี้คือประเด็นบทบาทของพระพุทธอิสระและนายไพบูลย์ นิติตะวัน และการเคลื่อนไหวเชิงสัญลักษณ์อีกประการคือการเสนอให้บรรจุมหาเถรธรรมเป็นศาสนาประจำชาติ

นอกจากนี้ ยังอาศัยการเข้าไปล๊อบบี้คณะกรรมการการร่างรัฐธรรมนูญเพื่อยื่นข้อเรียกร้องต่าง ๆ โดยใช้บุคลากรจากองค์กรพุทธต่าง ๆ ไปพบคณะกรรมการการร่างรัฐธรรมนูญ แม้ผลสุดท้ายไม่สามารถบัญญัติให้ศาสนาพุทธเป็นศาสนาประจำชาติ แต่ได้กำหนดบทบัญญัติในมาตรา 67 ที่มิเนื้อหาให้ความชัดเจนในเรื่องของความสำคัญพุทธศาสนาแบบเถรวาทและพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่คนไทยนับถือมาช้านาน

อภิปรายผล

ผลการศึกษาเรื่อง พระสงฆ์ไทยกับขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม: ศึกษากรณีเคลื่อนไหวให้บรรจุพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติ ในร่างรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ.2559 พบว่า

1. การเคลื่อนไหวผลักดันให้ศาสนาพุทธเป็นศาสนาประจำชาติในการร่างรัฐธรรมนูญ พ.ศ.2559 เกิดจากการแสดงจุดเจตนารมณ์ของเครือข่ายองค์กรพระสงฆ์และชาวพุทธที่เคลื่อนไหวผลักดันประเด็นดังกล่าวมาอย่างยาวนาน และเพื่อต้องการให้ศาสนาพุทธมีผลทางกฎหมายอย่างเป็นทางการซึ่งสอดคล้องกับการศึกษาของพระสมพงษ์ พูลสุข เรื่อง “บทบาทของพระสงฆ์ในการผลักดันให้มีการบัญญัติพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติ พ.ศ. 2537-พ.ศ. 2550” ที่พบว่า ความเป็นมาของการชุมนุมเคลื่อนไหวให้ศาสนาพุทธเป็นศาสนาประจำชาติเป็นความต่อเนื่องของแนวคิดศาสนาประจำชาติในรัฐธรรมนูญ และสภาวะการณ์ที่เหมาะสมในขณะนั้น สาเหตุของการเคลื่อนไหวเกิดจากความต้องการให้การเผยแพร่มีประสิทธิภาพเพิ่มมากขึ้น และต้องการให้รัฐให้ความสำคัญ ดูแล สนับสนุนให้ศาสนาประจำชาติมีผลทางกฎหมายเพื่อป้องกันภัยจากการคุกคามของศาสนาอื่น ๆ (พระสมพงษ์ พูลสุข, 2553) นอกจากนี้ ผลการศึกษาขัดแย้งกับงานของตรี จตุรานน ที่ศึกษาเรื่อง “ความเป็นมาของการประกาศให้ศาสนาพุทธเป็นศาสนาประจำชาติในพม่า ปีค.ศ.1961” ที่พบว่า ปัจจัยสนับสนุนอยู่ 4 ประการ ประการแรก พุทธศาสนามีอิทธิพลต่อการเมืองพม่าตลอดตั้งแต่ยังไม่มีกษัตริย์ปกครองจนถึงช่วงได้รับเอกราช ความสัมพันธ์ทางศาสนาถูกตีความโดยนักชาตินิยมโดยผูกความสัมพันธ์กับเศรษฐกิจและการเมืองแบบใหม่จนเกิดการเปลี่ยนแปลง เมื่อได้รับเอกราชเหล่านักชาตินิยมก็กลับกลายเป็นนักการเมืองและค่นำเอาพุทธศาสนามาสัมพันธ์กับการเมืองและเศรษฐกิจสมัยใหม่เสมอ ประการที่สอง อุ努 เป็นผู้นับถือและเคร่งครัดในหลักคำสอน เขามุ่งหวังให้พุทธ

ศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติ เป็นหนทางให้ประชาชนหันมานับถือและปฏิบัติตามหลักธรรม เพื่ออยู่ร่วมกันอย่างเป็นสุขในภพนี้หรือเข้าถึงนิพพานในภพหน้า ประการที่สาม ชาวพุทธและพระสงฆ์ได้มีข้อเรียกร้องให้ประกาศให้พุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาตินับตั้งแต่ได้รับเอกราช ทำให้ผู้นำประเทศนี้ไปหาเสียงเลือกตั้งในค.ศ.1960 ประการสุดท้าย รัฐบาลรักษาการภายใต้ นายพลเนวินสามารถแก้ไขสถานการณ์การก่อกบฏของชนกลุ่มน้อยได้ ทำให้ผู้นำมั่นใจว่า หากประกาศให้พุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติ จะไม่เกิดปัญหาการต่อต้านของชนกลุ่มน้อย ที่ส่วนใหญ่ไม่ได้นับถือพุทธ เนื่องจากสังคมไทยมิได้มีเงื่อนไขการก่อกบฏเอกราชจากประเทศเจ้าอาณานิคม และศาสนาประจำชาติของพม่าเป็นเพียงเครื่องมือในการระดมมวลชนเพื่อภารกิจเรียกร้องเอกราช เมื่อได้รับเอกราชแล้วพม่าได้ยกเลิกศาสนาประจำชาติเนื่องจากกระทบสิทธิการนับถือศาสนาของชาติพันธุ์อื่น ๆ ภายในประเทศ (ตรี จตุรานน, 2548) ในขณะเดียวกันผล การศึกษายังสอดคล้องกับงานของธีระพล โชคนำชัย เรื่อง “ปัญหาการบัญญัติศาสนาประจำชาติในรัฐธรรมนูญ : ศึกษาเปรียบเทียบจากรัฐธรรมนูญของประเทศต่าง ๆ” ที่พบว่า ความเข้าใจเรื่องศาสนาประจำชาติของคนไทยเรานั้น เป็นที่รับรู้และเข้าใจกันอย่างกว้างขวางมาตลอดก็คือ ศาสนาพุทธ โดยถือเอาตามศาสนาผู้ปกครองคือ พระมหากษัตริย์ ตั้งแต่ครั้งกรุงสุโขทัย แต่หลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองในปี 2475 เป็นต้นมา รัฐธรรมนูญทุกฉบับของประเทศไทยไม่เคยมีรัฐธรรมนูญฉบับใดเลยที่บัญญัติให้ศาสนาพุทธเป็นศาสนาประจำชาติ แต่บัญญัติในทำนองคล้ายๆ กันคือ ให้พระมหากษัตริย์ทรงเป็นพุทธมามกะและทรงเป็นอัครศาสนูปถัมภก จนมาถึงการร่างรัฐธรรมนูญ ปี 2540 และปี 2550 ได้มีกลุ่มชาวพุทธกลุ่มหนึ่งออกมาเรียกร้องให้มีการบัญญัติศาสนาพุทธเป็นศาสนาประจำชาติกันอย่างจริงจังขึ้นอีกครั้งหนึ่ง รัฐธรรมนูญทั้งสองฉบับดังกล่าวก็ได้บัญญัติให้ตามข้อเรียกร้อง แต่ให้เหตุผลสำคัญไว้ 2 ประการคือ ประการแรกในการเมืองการปกครองระบอบประชาธิปไตยนั้น ไม่บังคับให้ทุกคนต้องใช้วัฒนธรรมที่เป็นมาตรฐานเดียวกัน แต่ให้สิทธิและเสรีภาพของบุคคลที่จะเลือกใช้วัฒนธรรมตามความเชื่อที่ทุกคนมีอยู่อย่างเสมอหน้ากันโดยไม่ให้มีใครมีอภิสิทธิ์เหนือกว่าใคร และประเทศไทยมิได้ใช้คำสอนทางศาสนาเป็นกฎหมายของรัฐ หรือเป็นกฎหมายของประเทศ ประการที่สอง ตามคำสอนของพระพุทธองค์ การที่พระพุทธศาสนาจะดำรงอยู่คู่กับประเทศไทยนานแค่ไหนนั้น ปัจจัยสำคัญอยู่ที่การเข้าถึงและเข้าใจหลักศาสนาตามคำสั่งสอนของพระพุทธองค์และนำไปปฏิบัติให้ถูกต้อง มิได้ขึ้นอยู่กับที่การบัญญัติข้อความในรัฐธรรมนูญ งานชิ้นนี้

มุ่งเน้นศึกษาแนวคิดการแยกศาสนาออกจากรัฐ และการเขียนรัฐธรรมนูญที่เหมาะสม โดยเฉพาะในเรื่องศาสนาประจำชาติ รวมทั้งสิทธิเสรีภาพในการถือศาสนาที่บัญญัติไว้ในรัฐธรรมนูญของประเทศต่าง ๆ รวมทั้งประเทศไทย จากการศึกษาพบว่าประเทศที่เขียนรัฐธรรมนูญให้แยกศาสนาออกจากรัฐ สืบเนื่องจากปัญหาการล่อลวงละเมิดสิทธิเสรีภาพในการถือศาสนา นิิกายของศาสนา หรือลัทธิความเชื่อของศาสนาอื่น ๆ ซึ่งหากมีการบัญญัติให้ศาสนาใดศาสนาหนึ่งเป็นศาสนาประจำชาติไว้ในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยก็อาจขัดกับหลักสิทธิเสรีภาพที่รัฐธรรมนูญให้การรับรองไว้ใน มาตรา 37 ส่วนประเทศที่ระบุให้ศาสนาใดศาสนาหนึ่งเป็นศาสนาประจำชาตินั้นมีความเหมาะสมกับประเทศที่นับถือศาสนาอิสลามเนื่องจากรัฐอิสลามยึดถือเอาธรรมนูญแห่งอิสลามที่มีพื้นฐานมาจากคัมภีร์อัลกุรอานเป็นธรรมนูญสูงสุดในการดำเนินชีวิตและเป็นกฎหมายในการปกครอง และจากการศึกษาพบว่าประเทศที่ระบุให้ศาสนาใดศาสนาหนึ่งเป็นศาสนาประจำชาติ ถึงจะมีการระบุให้ประมุขหรือพระประมุขของประเทศนั้นต้องนับถือศาสนาตามศาสนาประจำชาติ นอกจากนี้ แนวคิดเรื่องศาสนาประจำชาติเป็นข้อถกเถียงทางวิชาการมานาน มีทั้งฝ่ายที่สนับสนุนและฝ่ายที่คัดค้าน ผลจากการต่อสู้ของเครือข่ายพระสงฆ์และชาวพุทธหลายวาระได้พิสูจน์ให้เห็นว่าผู้มีอำนาจและคณะกรรมการร่างรัฐธรรมนูญเลือกที่จะไม่เห็นด้วยกับการบัญญัติให้ศาสนาพุทธเป็นศาสนาประจำชาติ ด้วยเหตุผลหลักคือ เรื่องเสรีภาพการนับถือศาสนาและการป้องกันความขัดแย้งระหว่างศาสนา (ธีระพล โชคนาชัย, 2555)

2. การเข้ายื่นหนังสือให้คณะกรรมการร่างรัฐธรรมนูญพิจารณาเกิดขึ้นหลายครั้ง แต่ไม่มีท่าทีที่ข้อเรียกร้องนี้จะประสบความสำเร็จ อีกด้านหนึ่ง วงการพระสงฆ์ได้ตั้งคำถามถึงบทบาทของพระพุทธรูปและนายไพบูลย์ นิติตะวัน ในกรณีคัดค้านมติมหาเถรสมาคมเรื่องวัดพระธรรมกายและการสถาปนาสมเด็จพระสังฆราชพระองค์ใหม่ ส่งผลให้เครือข่ายชาวพุทธต้องจัดการชุมนุมในหัวข้อ “สกัดแผนล้มการปกครองคณะสงฆ์ไทย” ขึ้น พร้อมนำประเด็นการบรรจุศาสนาพุทธเป็นศาสนาประจำชาติไว้ในรัฐธรรมนูญเป็นหนึ่งในข้อเรียกร้อง ซึ่งสามารถระดมทรัพยากรและมวลชนจำนวนมาก สุดท้าย คณะกรรมการร่างรัฐธรรมนูญไม่สามารถบัญญัติประเด็นดังกล่าวไว้ในรัฐธรรมนูญได้ แต่ได้เพิ่มบทบัญญัติเกี่ยวกับการส่งเสริมพระพุทธศาสนาเถรวาทไว้ในมาตรา 67 อย่างที่ไม่เคยปรากฏในรัฐธรรมนูญฉบับใดมาก่อน สอดคล้องกับงานของพระมหาหรรษา ธมฺมหาโส เรื่อง “แนวโน้มบทบาทพระสงฆ์กับการ

เมืองไทยในสองทศวรรษหน้า” ที่พบว่าพระสงฆ์กับการเมืองไทย คือ 1) บทบาทในฐานะวิศวกรจัดการความขัดแย้งโดยพุทธสันติวิธี 2) บทบาทพระสงฆ์กับการชี้แนะและชี้นำทางการเมือง 3) บทบาทในการพัฒนาพลเมืองของรัฐตามระบอบประชาธิปไตย 4) บทบาทในการใช้สิทธิวิพากษ์วิจารณ์การเมืองและนโยบายรัฐ 5) บทบาทในการชุมนุมเรียกร้องความต้องการทางการเมือง 6) บทบาทในการใช้สิทธิเลือกตั้งทางการเมือง งานของพระมหาหรรษา ธมฺมหาโส พยายามอธิบายบทบาทพระสงฆ์กับการเมืองที่ซึ่งเป็นข้อมูลสนับสนุนการศึกษาค้นคว้านี้ เนื่องจากพระสงฆ์และชาวพุทธที่ออกมาประท้วงนั้น ถูกสังคมตั้งคำถามถึงหน้าที่และพระธรรมวินัยในประเด็นความเหมาะสม อีกด้านหนึ่ง กลุ่มพระสงฆ์ถือเป็นกลุ่มผลประโยชน์กลุ่มหนึ่งที่สามารถเข้ามาต่อรองทางการเมืองตามทฤษฎีได้ ซึ่งจะมีสถานะเป็นหนึ่งในตัวแสดงในการต่อรองกับผู้ที่มีอำนาจเท่านั้น ผู้มีอำนาจจะทำหน้าที่เป็นกรรมการกลางตัดสินว่าจะกระทำหรือไม่กระทำตามข้อเรียกร้อง ฉะนั้น บทบาทของพระสงฆ์ในการชุมนุมเรียกร้องอะไรบางอย่างในทางรัฐศาสตร์สามารถกระทำได้โดยชอบ ซึ่งสอดคล้องกับสมมติฐานข้อที่ 1 ความล้มเหลวในการบรรจุงานศาสนาพุทธเป็นศาสนาประจำชาตินั้น เป็นผลมาจากชนชั้นปกครองและผู้ร่างรัฐธรรมนูญเลือกที่จะไม่บัญญัติศาสนาพุทธเป็นศาสนาประจำชาติในทางนิตินัย เพราะในทางพฤตินัยนั้น ศาสนาพุทธเป็นศาสนาแห่งชาติที่ประชาชนส่วนใหญ่นับถือที่ไม่จำเป็นต้องบรรจุไว้ในรัฐธรรมนูญ และเพื่อป้องกันความขัดแย้งทางศาสนาและความเป็นธรรมกับศาสนาอื่น ๆ ดังนั้น รัฐจึงให้ความสำคัญอุปถัมภ์และคุ้มครองทุกศาสนา และให้เสรีภาพในการนับถือศาสนาต่าง ๆ ซึ่งท้ายที่สุดแล้วคณะกรรมการร่างรัฐธรรมนูญมีมติไม่กระทำตามข้อเรียกร้องแต่เพิ่มบทบาทของพระพุทธรูปศาสนาในมาตรา 67 เพื่อเป็นการเสนอตอบต่อข้อเรียกร้องเพียงส่วนหนึ่ง (พระมหาหรรษา ธมฺมหาโส, 2557)

3. รูปแบบและยุทธวิธีการเคลื่อนไหวของเครือข่ายองค์กรสงฆ์และชาวพุทธในการชุมนุมวันที่ 15 กุมภาพันธ์ พ.ศ.2559 พบว่า ใช้รูปแบบการจัดสัมมนาภายใต้หัวข้อ “สกัดแผนล้มล้างการปกครองคณะสงฆ์ไทย” และสร้างการรับรู้ไปยังมวลชนผ่านเครือข่ายโซเชียลมีเดีย โดยเฉพาะ Facebook และ Line รวมถึงการให้พระเถระชั้นผู้ใหญ่ “บอกบุญ” ไปยังลูกศิษย์และการใช้สื่อของเครือข่ายคือ สถานีโทรทัศน์ DDTV และสถานีวิทยุเครือข่ายในต่างจังหวัด เป็นต้น เพื่อระดมมวลชนทั้งบรรพชิตและคฤหัสถ์เข้าร่วมการประท้วง นอกจากนี้ ยังพบว่าการเคลื่อนไหวในรูปแบบลือลือ คือการส่งตัวแทนองค์กรเข้าไปเจรจาต่อรองกับ

คณะกรรมการร่างรัฐธรรมนูญหลายครั้ง เพื่อเป็นหนึ่งในช่องทางการต่อสู้ สอดคล้องกับ สมมติฐานข้อที่ 2 รูปแบบการต่อสู้ของกลุ่มพระสงฆ์ในอดีตใช้ยุทธวิธีที่หลากหลาย เช่น การยื่น หนังสือแก่ผู้ร่างรัฐธรรมนูญ การเคลื่อนไหวในเครือข่ายสังคมออนไลน์ เดินขบวนประท้วง รวมตัวกันประท้วงในสถานที่ราชการต่าง ๆ และการยกระดับการชุมนุมจนกระทบกระทั่งกับ เจ้าหน้าที่ของรัฐ แต่ไม่สอดคล้องในประเด็นการยกระดับการชุมนุมเท่านั้น นอกจากนี้ ผล การศึกษายังสอดคล้องกับสมมติฐานข้อที่ 3 องค์กรต่าง ๆ ที่ขับเคลื่อนการบรรจุนาพุทธ เป็นศาสนาประจำชาตินั้น ได้แก่ ศูนย์พิทักษ์พระพุทธศาสนา เครือข่ายคณะสงฆ์และองค์กร ภาควิชาพุทธบริษัท 4 ทั่วประเทศ (คสพ.) และพันธมิตรเครือข่ายองค์กรสงฆ์ต่าง ๆ นอกจากนี้ ผล การศึกษายังสอดคล้องกับทฤษฎีระดมทรัพยากรและทฤษฎีระดมที่อธิบายถึงการสร้างประเด็น ปัญหาร่วมกัน การจูงใจมวลชน การสร้างศรัทธา เพื่อระดมทรัพยากรและมวลชนที่มีอุดมการณ์ แนวคิดเดียวกันร่วมขับเคลื่อนประเด็นปัญหาดังกล่าว แต่อย่างไรก็ตาม การชุมนุมครั้งนี้ยังไม่มี นวัตกรรมเคลื่อนไหวอะไรที่แปลกใหม่ มีเพียงการใช้เทคโนโลยีเข้ามาช่วยระดมทรัพยากร เท่านั้น และสอดคล้องกับงานของ Doug McAdam ที่ศึกษาการลุกฮือของคนผิวดำใน สหรัฐอเมริกาที่นำโดย Martin Luther King ผู้โด่งดัง ในเรื่อง Tactical Innovations and the Pace of Insurgency ที่พยายามวิเคราะห์ปรากฏการณ์และศึกษานวัตกรรมใหม่ๆ ของกล ยุทธ์ในการต่อสู้ ส่วนหนึ่งในงานชิ้นนี้ได้รับรู้ไว้อย่างน่าสนใจ โดยเฉพาะยุทธวิธีและกลยุทธ์ต่าง ๆ ที่มีนวัตกรรม (McAdam, D, 1983) ซึ่งปรากฏการณ์การเคลื่อนไหวของพระสงฆ์ใช้รูปแบบ การประท้วงเช่นเดียวกับงานของ McAdam แต่ผลลัพธ์ของการกระทำนั้นแตกต่างกัน อย่างไร ก็ดี ขบวนการพระสงฆ์กับการเคลื่อนไหวครั้งนี้ได้สร้างผลสะท้อน (Impact) ให้กับรัฐบาลอย่าง รุนแรง เนื่องจากรัฐบาลได้ประกาศกฎหมายความมั่นคงห้ามชุมนุมเกิน 5 คน แต่พระสงฆ์กลับ ประกาศระดมมวลชนชุมนุมและกระทำได้อย่างมีประสิทธิภาพจากจำนวนผู้เข้าร่วม รัฐบาลจึง ต้องยอมรับข้อเสนอบางประการจากแกนนำเพื่อแลกกับการประกาศยุติการชุมนุม เพื่อแสดงถึง ศักยภาพของรัฐบาลในการควบคุมสถานการณ์ความวุ่นวายและจัดการการชุมนุม

สรุป

การเคลื่อนไหวผลักดันให้ คณะกรรมการร่างรัฐธรรมนูญ (กรธ.) บรรจุนาพุทธเป็น ศาสนาประจำชาตินั้น ได้เริ่มผลักดันให้บัญญัติศาสนาพุทธเป็นศาสนาประจำชาติไว้ใน

รัฐธรรมนูญเกิดขึ้นครั้งแรก ในการแก้ไขรัฐธรรมนูญในปีพ.ศ.2537 แต่ความพยายามดังกล่าวไม่ประสบความสำเร็จ ต่อมาในระหว่างกรรมาธิการร่างรัฐธรรมนูญฉบับพ.ศ.2540 กระแสการผลักดันให้บรรพบุรุษ ศาสนาพุทธเป็นศาสนาประจำชาติเกิดขึ้นอีกครั้ง เป็นผลมาจากการเปิดกว้างให้กลุ่มผลประโยชน์ต่าง ๆ ได้ยื่นข้อเสนอต่อสภาร่างรัฐธรรมนูญ โดยเสนอให้เพิ่มคำว่า “ศาสนาพุทธเป็นศาสนาประจำชาติ” และไม่ประสบความสำเร็จเช่นกัน เนื่องจากประเด็นดังกล่าวยังไม่เคยถูกกล่าวถึงมาก่อน ต่อมาในปี พ.ศ. 2550 ได้มีการเคลื่อนไหวเรียกร้องให้ศาสนาพุทธเป็นศาสนาประจำชาติเกิดขึ้นอีกครั้ง แต่ก็ยังไม่ประสบความสำเร็จ ต่อมาการเคลื่อนไหวผลักดันให้ศาสนาพุทธเป็นศาสนาประจำชาติในการร่างรัฐธรรมนูญพ.ศ.2559 ท้ายที่สุด คณะกรรมาธิการร่างรัฐธรรมนูญไม่สามารถบัญญัติประเด็นดังกล่าวไว้ในรัฐธรรมนูญได้ แต่ได้เพิ่มบทบัญญัติเกี่ยวกับการส่งเสริมพระพุทธศาสนาเถรวาทไว้ในมาตรา 67 อย่างที่ไม่เคยปรากฏในรัฐธรรมนูญฉบับใดมาก่อน ส่วนการศึกษารูปแบบและยุทธวิธีการเคลื่อนไหวของพระสงฆ์ในประเด็นการบรรจุศาสนาพุทธเป็นศาสนาประจำชาติ พบว่าการเคลื่อนไหวครั้งนี้มีการใช้มวลชนและสื่อเป็นเครื่องมือที่สำคัญในการผลักดันประเด็นปัญหา โดยเฉพาะ Facebook และ Line รวมทั้งโทรทัศน์ช่อง DDTV และวิทยุในเครือข่ายทั่วประเทศ จนนำมาสู่บทบัญญัติในมาตรา 67 ที่มีเนื้อหาให้ความชัดเจนในเรื่องของความสำคัญพุทธศาสนาแบบเถรวาทและพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่คนไทยนับถือมาช้านาน

ข้อเสนอแนะ

การศึกษาครั้งนี้มีข้อค้นพบที่มีคุณูปการทางวิชาการ จึงนำมาเป็นข้อเสนอแนะ 3 ระดับ ดังนี้

1. ข้อเสนอแนะสำหรับการนำผลการวิจัยไปใช้

1.1 การผลักดันแนวคิดการบรรจุศาสนาพุทธเป็นศาสนาประจำชาติในรัฐธรรมนูญเป็นความพยายามของกลุ่มพระสงฆ์และชาวพุทธกลุ่มหนึ่ง ที่ต้องการให้ศาสนาพุทธมีสถานะทางกฎหมายอย่างเป็นทางการในรัฐธรรมนูญ การเคลื่อนไหวในปีพ.ศ.2559 เป็นผลมาจากการนำประเด็นภัยคุกคามทางศาสนาพุทธประเด็นอื่น ๆ มารวมกัน เพื่อง่ายต่อการระดมทรัพยากรและมวลชนในการขับเคลื่อนเรียกร้องเพื่อกดดันรัฐบาลและคณะกรรมาธิการร่างรัฐธรรมนูญ ซึ่งรูปแบบและยุทธวิธีในการเคลื่อนไหวใช้แบบการระดมมวลชนทั่วไปไม่มีนวัตกรรมใหม่ๆ ใน

การเรียกร้อง ไม่มีการยกระดับการประชุมเพื่อเพิ่มแรงกดดันและผลสะท้อน เนื่องจากรัฐบาลยอมเจรจากับเหล่าแกนนำและรับปากการดำเนินการตามข้อเรียกร้อง ยกเว้นประเด็นศาสนาประจำชาติที่เป็นหน้าที่ของคณะกรรมการร่างรัฐธรรมนูญ จากสภาพความเป็นจริงของปรากฏการณ์นี้ หากรัฐบาลและคณะกรรมการร่างรัฐธรรมนูญดำเนินการเพิ่มข้อความ “ศาสนาพุทธเป็นศาสนาประจำชาติ” เข้าไปในรัฐธรรมนูญอาจส่งผลให้เกิดคำถามเรื่องเสรีภาพในการนับถือศาสนา การแยกศาสนาออกจากรัฐ การขัดแย้งทางศาสนา ซึ่งในทางกลับกัน หากรัฐบาลและคณะกรรมการร่างรัฐธรรมนูญนิ่งเฉยต่อข้อเรียกร้อง เครือข่ายองค์กรสงฆ์และชาวพุทธที่สนับสนุนประเด็นนี้จะตั้งคำถามกลับถึงบทบาทความเป็นพุทธศาสนิกของรัฐบาลและคณะกรรมการร่างรัฐธรรมนูญ คำถามเรื่องการเข้าแทรกแซงของศาสนาอื่น ๆ คณะกรรมการร่างรัฐธรรมนูญจึงตัดสินใจไม่เพิ่มข้อความที่เกี่ยวข้องกับศาสนาประจำชาติเพื่อลดความสับสนต่างจากข้อเรียกร้อง แต่เพิ่มเรื่องการส่งเสริมพระพุทธศาสนานิกายเถรวาทในมาตรา 67 แทน เพื่อประนีประนอมกับเครือข่ายองค์กรสงฆ์ที่เคลื่อนไหวมาตลอดระยะเวลา 20 กว่าปี

1.2 จากการเชื่อมโยงผลการศึกษาและสภาพความเป็นจริงของปรากฏการณ์ข้างต้น เราจะพบถึงประวัติศาสตร์ของการผลักดันและทราบถึงประเด็นปัญหาเรื่องภัยคุกคามอันนำมาสู่การก่อตัวของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมของกลุ่มพระสงฆ์ ซึ่งงานวิจัยชิ้นนี้ได้พยายามศึกษาถึงปัจจัยต่าง ๆ ที่นำมาสู่ปรากฏการณ์การประชุมครั้งใหญ่ครั้งหนึ่งของพระสงฆ์และผลการศึกษาครั้งนี้สามารถนำไปประยุกต์ใช้กับหน่วยงานต่าง ๆ เช่น หน่วยงานความมั่นคงของรัฐเพื่อทำความเข้าใจประเด็นปัญหาการก่อตัวชุมนุมของเครือข่ายพระสงฆ์ สำนักงานพระพุทธศาสนาสามารถนำไปพัฒนาเป็นนโยบายเพื่อให้มีความสำคัญกับความมั่นคงทางศาสนากระทรวงต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องสามารถนำไปวิเคราะห์และพัฒนาเป็นนโยบายการส่งเสริมการมีส่วนร่วมทางการเมือง องค์กรสงฆ์ต่าง ๆ โดยเฉพาะศูนย์พิทักษ์พระพุทธศาสนาแห่งชาติสามารถนำไปถอดบทเรียนการต่อสู้และพัฒนานวัตกรรมการต่อสู้รูปแบบใหม่ที่มีประสิทธิภาพมากกว่ารูปแบบเดิม นอกจากนี้ งานวิจัยชิ้นนี้ยังสามารถพัฒนาไปสู่การปรับปรุงเนื้อหาในรายวิชาทางด้านรัฐศาสตร์และสังคมศาสตร์ที่ใช้สำหรับการเรียนการสอนในมหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้ง 2 แห่ง

1.3 การศึกษาครั้งนี้สามารถนำผลการศึกษาไปพัฒนาองค์ความรู้ทางวิชาการ โดยเฉพาะปรากฏการณ์พระสงฆ์กับขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม และข้อถกเถียงเรื่องศาสนาประจำชาติ อันนำไปสู่การคาดคะเนทิศทางของการเคลื่อนไหวของพระสงฆ์ในอนาคต หากมีการร่างรัฐธรรมนูญฉบับใหม่ขึ้น เครือข่ายองค์กรสงฆ์เหล่านี้จะพร้อมใจแสดงท่าทีและเคลื่อนไหวอีกครั้ง

2. ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

การเสนอให้ศาสนาพุทธเป็นศาสนาประจำชาติสามารถดำเนินการได้ผ่านกลไกพรรคการเมือง ซึ่งต้องอาศัยการสนับสนุนจากรัฐสภาและตั้งคณะกรรมการมาธิการเพื่อศึกษาอย่างจริงจังถึงผลดีและผลเสีย และพรรคการเมืองที่ชูประเด็นนี้ต้องระดมกระแสการสนับสนุนจากสังคม จากนั้นนำประเด็นนี้เข้าสู่กระบวนการออกเสียงประชามติ เนื่องจากการบรรจุศาสนาพุทธเป็นศาสนาประจำชาติเป็นเรื่องใหญ่ซึ่งกระทบต่อประเทศในภาพรวม การใช้กลไกประชามติจึงเป็นเครื่องมือวัดความชอบธรรมที่ดีที่สุด เพื่อให้รัฐสภานำผลการออกเสียงประชามติมาประกอบการตัดสินใจว่าจะแก้ไขเพิ่มเติมในรัฐธรรมนูญหรือไม่

3. ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยครั้งต่อไป

เนื่องจากการศึกษาครั้งนี้เลือกเก็บข้อมูลจากเครือข่ายองค์กรสงฆ์ที่สนับสนุนให้ศาสนาพุทธเป็นศาสนาประจำชาติเท่านั้น หากมีการศึกษากับองค์กรสงฆ์อื่น ๆ ที่ไม่สนับสนุนศาสนาประจำชาติจะมีความน่าสนใจและได้ทราบถึงแนวคิด ความเชื่อ และบทบาททางการเมืองของพระสงฆ์รอบด้านมากขึ้น นอกจากนี้ ควรศึกษาในรูปแบบวิจัยและพัฒนานวัตกรรมการเคลื่อนไหวทางการเมืองของพระสงฆ์ที่ไม่กระทบต่อภาพลักษณ์และไม่ขัดต่อพระธรรมวินัย

เอกสารอ้างอิง

- ตรี จตุรนน. (2548). ความเป็นมาของการประกาศให้ศาสนาพุทธเป็นศาสนาประจำชาติในพม่าปี ค.ศ.1961. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ธีระพล โชคนำชัย. (2555). ปัญหาการบัญญัติศาสนาประจำชาติในรัฐธรรมนูญ : ศึกษาเปรียบเทียบจากรัฐธรรมนูญของประเทศต่างๆ. ใน วิทยานิพนธ์นิติศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชานิติศาสตร์. มหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิตย์.

- พระมหาศักดิ์ สิลเดโช. (2528). การเคลื่อนไหวของคณะยุวสงฆ์ รุ่นที่ 2 (พ.ศ.2516-2522). ปาจารย์สาร, 12(4), 40-48.
- พระมหาหรรษา ธมฺมหาโส. (2557). แนวโน้มบทบาทพระสงฆ์กับการเมืองไทยในสองทศวรรษหน้า. กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- พระศรีปริยัติโมลี. (2546). บันทึกเหตุการณ์หน้ารัฐสภา 5-20 กันยายน 2545 : สงฆ์กับการเมือง Monks and Politics. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระสมพงษ์ พูลสุข. (2553). บทบาทของพระสงฆ์ในการผลักดันให้มีการบัญญัติพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติ พ.ศ. 2537 - พ.ศ. 2550. ใน วิทยานิพนธ์รัฐศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชารัฐศาสตร์. มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.
- พิสิษฐ์ พลรักษ์เขตต์. (2559). ฟังแล้วซ็อก? ศาสนาพุทธเป็นศาสนาประจำชาติอันตราย. เรียกใช้เมื่อ 30 มกราคม 2559 จาก <https://www.dailynews.co.th/article/376241>
- McAdam, D. (1983). Tactical Innovation and The Pace of Insurgency. American Sociological Review, 48(6), 735-754.